

УДК 37.015.31:57.081

Н. М. Філяніна
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри гуманітарних наук
Національного фармацевтичного університету

ЕКОЛОГІЧНА КЛАСИКА Й ЕКОЛОГІЧНА ГРАМОТНІСТЬ

Екологічні виклики сьогодення набули глобальних масштабів і в той чи інший спосіб впливають на життя кожної людини. Проте навряд чи можна стверджувати, що кожна людина усвідомлює причини й сутність екологічних криз і особливо власну роль як у руйнуванні природи чи забрудненні довкілля, так і в розв'язанні екологічних проблем, збереженні природи та поліпшенні якості довкілля.

Тому підвищення екологічної свідомості людей, а також шляхи досягнення цієї мети посідають чи не центральне місце в сучасному екологічному дискурсі. У дискусіях із цього приводу все більше уваги приділяється потенціалу гуманітарних знань, зокрема літературі.

Під час аналізу екоосвітнього потенціалу літератури серед її загального корпусу виділяють екологічну класику (environmental classics), або класичну літературу про охорону природи, боротьбу за чисте й безпечне довкілля за участі громадськості тощо. Висловлюється думка, що саме ці тексти мають допомогти людині усвідомити первинність світу природи, його цілісність і водночас збагнути вразливість природного світу. У них також наскрізно проводиться думка про глибоку вкоріненість людини в природу. На екологічну класику покладаються чималі сподівання в активізації суспільної екологічної свідомості, зокрема у здійсненні екологічної освіти й виховання.

Тема екологічної класики та її потенціал у пошуку відповідей на екологічні виклики сучасності практично не обговорювалася у вітчизняній екофілософії, філософії науки й філософії освіти. Тому в статті ми окреслимо феномен екологічної класики, проаналізуємо підходи до його визначення, а також з'ясуємо її екоосвітній потенціал.

Підставою для виокремлення екологічної класики, або «класики природоохоронної (екологічної) літератури», може слугувати запропоноване свого часу Х.-Г. Гадамером визначення класичної літератури (класичних творів) загалом як сталої величини, що є взірцем для всіх наступних поколінь [3, с. 212]. Взірцевості, класичності, канонічності цим творам надають ті смисли, які вони несуть читачеві. Відповідно до цього критерію, часом важко провести чітку межу між художньою та науковою літературою. Х.-Г. Гадамер звертає увагу на наукові твори, які, «завдяки своїм літературним достоїнствам, здобули право вважатися літературними творами мистецтва й бути зарахованими до світової літератури» [3, с. 213]. Особливість цих творів полягає в тому, що «їхнє змістове значення звернене до нас», а наше розуміння «звернене не до специфічних формальних досягнень, що притаманні їм як творам, а до того, що вони нам промовляють» [3, с. 213]. Відмінність же між «художньою» та науковою формами літературної мови полягає насамперед у відмінності способу претендувати на істину. Але саме у феномені літератури, згідно з Х.-Г. Гадамером, «не випадково закладена точка перетину мистецтва й науки» [3, с. 214].

До екологічної класики, що зазвичай поєднує в собі риси як художньої, так і наукової літератури, належать видання, у яких досліджуються стосунки між людиною та природним довкіллям у всьому їхньому розмаїтті й складності. Екологічна класика об'єднує

наукову та науково-популярну літературу з різних царин знань і художню літературу доволі різних стилів і жанрів.

Екологічна класика висвітлює вплив природних систем на людські спільноти та вплив людей на довкілля, різноманітні культурні концепції природи, які є потужним чинником формування нашого сприйняття й розуміння навколишнього світу. Це книги про довкілля, які витримали випробування часом і продовжують формувати глибоке розуміння місця людини в природі.

Видатний аргентинський письменник і філософ Хорхе Луїс Боргес писав, що дуже ризиковано стверджувати, що існують класичні твори і що вони будуть класичними завжди. Водночас він був переконаний, що класичною є «не та книга, котрій обов'язково притаманні ті чи ті чесноти; ні, це книга, котру покоління людей, котрі керуються різними причинами, читають із тим самим захопленням і незбагненою відданістю» [1, с. 157–158].

Одним із напрямів дослідження екологічної класики є формування своєрідного канону екологічної літератури як сталою, узаконеного списку текстів і авторів. Канон такої літератури у формі коротких і довгих списків має містити перелік текстів, рекомендованих як для учнів і студентів різних навчальних закладів, так і для широкого загалу.

Наприклад, «Журнал Землі» (“Earth Journal”) пропонує список із 25 класичних творів на тему природи (nature writing) і довкілля (environmental writing) як обов'язкової літератури для освіти й самоосвіти [8]. Цей список, зокрема, містить такі твори:

- «Альманах піщаного графства» (A Sand County Almanac, 1949) Олдо Леопольда (Aldo Leopold);
- «Мовчазна весна» (Silent Spring, 1962) Рейчел Карсон (Rachel Carson);
- «Гея: новий погляд на життя на землі» (Gaia: A New Look at Life on Earth, 1979) Джеймса Лавкока (James Lovelock);
- «Земля у рівновазі» (Earth in the Balance, 1992) Альберта Гора;
- «Натураліст» (Naturalist, 1994) Едварда Вілсона (E.O. Wilson).

У наших попередніх публікаціях ми тією чи іншою мірою вже зверталися до цих творів під час розгляду доволі широкого спектру питань. Тепер доречно зупинитися на аналізі власне самих книг і з'ясувати, що саме дає змогу говорити про канонічність текстів, включених до списку.

Під час визначення літературних канонів зазвичай послуговуються або інституціональним (соціологічним), або естетичним (аксіологічним) підходами [4, с. 7]. Перший підхід бере до уваги діяльність академічних інститутів, роль освітніх програм, літературної критики, видавничої сфери тощо, а сам канон набуває значення інструменту «соціальної домінації». Другий підхід зосереджується на естетичних характеристиках художнього тексту, завдяки яким ті чи ті тексти набувають статусу канону. Спираючись на значну джерельну базу, присвячену дослідженню феноменів літературного канону, культури й культурної пам'яті, У.М. Федорів зауважує, що, з одного боку, тексти, що входять у канон,

забезпечують процес «пригадування», тобто комунікації між поколіннями, з іншого – беруть участь у «розгадуванні», тобто «декодуванні» культурної пам'яті, а критеріями оцінювання «канонічності» будь-якого тексту є час, який визначає «який із творів є вартісний і реалізується як частина «культурної пам'яті», а який утілює певні інтереси та функціонує як «інструмент соціальної домінації»» [4, с. 8]. Водночас, зауважує дослідниця, канонічний текст спрямований і на майбутнє, на гіпотетичного читача, бо утверджується в житті суспільства своєю актуальністю, незалежно від часу його створення [4, с. 8].

Канонізаторами літератури про природу або екологічної літератури є насамперед захисники прав природи та прав людини на чисте й безпечне довкілля, академічні та освітянські спільноти, активна громадськість, але не тоталітарна влада чи вождь. До їхнього переліку належать учені з активною громадянською позицією (наукове громадянство), письменники, громадські діячі й політики (як-от, А. Гор), небайдужі до долі природи й долі людства. Наприклад, Річард Прімак (Richard V. Primack) переконаний, що мети збереження природи та біорізноманіття можна досягти за таких умов: по-перше, активніше включатися вченим в освітню діяльність, спрямовану як на студентів, так і на широкий загал; по-друге, бути їм активними політично, сприяючи ухваленню законів, спрямованих на збереження біорізноманіття, і перешкоджаючи ухваленню шкідливих для природи законів [9, с. 244].

Розглянемо, як «працюють» критерії класичності й канонічності на прикладі книги «Мовчазна весна» Рейчел Карсон (1907–1964), яку включено до списку екологічної класики, а саму авторку цього твору називають основоположницею, матір'ю сучасного екологічного руху. Рейчел Карсон здобула філологічну та біологічну освіту, а згодом ступінь магістра зоології. Вона працювала в американському Бюро рибного господарства, писала для газет статті про море та його мешканців. Рейчел Карсон звернула увагу на небезпеки, які може спричинити повсюдне використання після Другої світової війни пестицидів, насамперед ДДТ, що вважався надзвичайно ефективним засобом боротьби зі шкідливими комахами. Цей хімікат викликає в комах параліч нервової системи під час застосування в невеликих концентраціях, тобто за рахунок високої токсичності. Швейцарський хімік Пауль Мюллер (Paul Müller), котрий відкрив токсичні властивості ДДТ як контактної отрути, отримав у 1948 р. Нобелівську премію в галузі фізіології й медицини.

Як інсектицид ДДТ набув широкого використання у двох напрямках – у боротьбі з комахами-переносниками небезпечних захворювань (насамперед тифу та малярії) і для запобігання епідеміям; для знищення шкідників сільськогосподарських культур і підвищення врожайності. Орієнтованість на досягнення бажаного позитивного ефекту від використання отрути в боротьбі зі шкідливими комахами залишила поза увагою ймовірні негативні наслідки для інших видів тварин і здоров'я людини, у тому числі й через нехтування правилами безпеки під час використання та утилізації хімікату. Власне, ці негативні наслідки й висвітлила у своїй книзі Рейчел Карсон, показавши, що ДДП призводить до загибелі пташенят. Отже, зверталася увага на здатність ДДТ переміщуватися по природних харчових ланцюгах і негативно впливати на всі їхні ланки. Сама назва книги «Мовчазна весна» є глибоко метафоричною та означає весну без пташиного щедру й співу. У ній Райчел Карсон писала, що наука озброїла себе «найбільш сучасною і жахливою зброєю», повертаючи яку проти комах, вона повертає й

проти всієї природи. Рейчел Карсон закликала вчених і працівників сільського господарства до бережливого ставлення до природи, законодавців – до вироблення суворих критеріїв контролю над використанням небезпечних речовин, а хімічну промисловість – до відповідальності в тестуванні нових хімічних препаратів і дотримання норм їхнього використання.

Факти про шкідливий вплив інсектицидів і пестицидів на екосистеми та людину, а також заклики до обмеження їхнього використання, що викладені в «Мовчазній весні», викликали широкий резонанс у громадськості й стимулювали активні масові дії представників природоохоронних рухів.

Сучасний американський екофілософ і соціолог з університету штату Айова (Department of Sociology, Iowa State University) М. Белл (Michael Bell) наводить враження своєї матері від прочитання уривків «Мовчазної весни» після її виходу у світ: «Це, справді, шокувало багатьох людей», «ми не мали жодного уявлення про те, що пестициди можуть бути такими небезпечними. Ніхто навіть не ставив перед собою такі питання» [4, с. 173].

Вихід у світ «Мовчазної весни», наклад якої ставив близько 2 млн примірників, став потужним поштовхом для мобілізації міжнародного екологічного руху під гаслами заборони використання ДДТ та інших пестицидів, а згодом із ширшими вимогами на захист довкілля й екологічної безпеки населення. Водночас представники хімічної промисловості звинувачували Р. Карсон у необґрунтованому алармізмі. Проте резонанс від публікації «Мовчазної весни» не лише спонукав учених глибше досліджувати вплив пестицидів на довкілля, харчові ланцюги й здоров'я людини. Збурення громадської думки мало наслідком не лише значне обмеження використання ДДТ, а й мобілізацію широкого загалу на захист довкілля, що дало початок новому громадському рухові, який у наш час перетворився на вагомий чинник суспільно-політичного життя на міжнародному, національному та локальному рівнях. У 2012 р. природоохоронна громадськість і активісти екологічного руху активно відзначили 50-річчя виходу у світ «Мовчазної весни», роблячи наголос на тому, що проблеми, порушені в ній, залишаються актуальними й дотепер [7].

Саме тому «Мовчазна весна» Р. Карсон може вважатися екологічною класикою, або класикою екологічної літератури, та важливим матеріалом для здійснення екоосвіти. І практика підтверджує цей висновок. Наприклад, на основі «Мовчазної весни» розробляються освітні матеріали для екоосвіти різних вікових груп школярів, місцевих громад і за різними тематичними напрямками [10].

Екологічна класика привертає все більше уваги дослідників як матеріал для розширення теоретичної бази обґрунтування охорони природи, сталого (збалансованого) розвитку, екоосвіти й освіти для сталого розвитку, розв'язання практичних завдань у царинах охорони природи – оцалливого ставлення до природних ресурсів та екоосвіти. До цих досліджень долучені академічні й університетські дослідницькі колективи і групи, проводяться наукові конференції, регулярно виходять у світ статті й монографії, кількість яких постійно зростає.

Особливість творів, які вносять до списку екологічної класики, полягає в тому, що оповідь відбувається від першої особи, завдяки чому, згідно з Ю. Габермасом, з одного боку, усувається відстань між текстом і автором, з іншого – засвоєння літератури відбувається завдяки читачеві. Власне, такими персоналізованими оповідями є «Альманах піщаного графства» Олдо

Леопольда, «Мовчазна весна» Рейчел Карсон (Rachel Carson), «Гея: новий погляд на життя на землі» Джеймса Лавкока, «Земля у рівновазі» Альберта Гога, «Натураліст» Едварда Вілсона та низка інших творів.

Екологічну класику небезпідставно розглядають як чинник формування екологічної грамотності людей, наголошуючи при цьому на її значимості для молодого покоління. Проте варто зауважити, що сама екологічна грамотність є складним багаторівневим феноменом, структуру якого варто брати до уваги під час розробки екоосвітніх програм і їхнього практичного впровадження. Так, в екологічній грамотності виділяють принаймні три рівні [6].

Основою її становить *функціональна екологічна грамотність*, яка передбачає розуміння природного світу, екосистем, актуальних проблем охорони довкілля, тобто здатність розуміти навколишній світ і пов'язані з ним проблеми. Наприклад, функціональна екологічна грамотність громадян передбачає обізнаність щодо звичних для цієї місцевості рослин і тварин та їхньої ролі в екосистемах, а також розуміння того, що збільшення викидів двоокису вуглецю під час використання приватного авто спричиняє глобальне потепління. Без цих елементарних знань, які поєднують елементи локального й глобального, не можна розпочинати будь-які позитивні дії з формування екологічної грамотності.

Функціональна екологічна грамотність має доповнюватися *культурною екологічною грамотністю*, що передбачає розуміння значення та особливо місця й ролі «інших» (до яких належать, наприклад, представники рослинного та тваринного світу, певні природні й природно-культурні комплекси) усередині доміантних культурних практик суспільства. Більшість дослідників наголошують на необхідності розуміння культурних доміант і ролі «інших», наголошуючи на їхній ролі в цих практиках. Наприклад, з огляду на повагу до довкілля варто плекати відчуття важливості існування сільської місцевості, де формуються особливі природно-культурні комплекси та агроекосистеми, а також естетичні й рекреаційні цінності.

Формування екологічної грамотності спрямоване не лише на засвоєння певного обсягу знань про природу та усвідомлення цінності природи в системі культури, а й на виховання критичного мислення. Цю здатність визначають як *критичну екологічну грамотність*, що передбачає спроможність адекватної участі в дискусіях з екологічними проблемами на ідеологічному та філософському рівнях і, як наслідок, виробляти стратегію об'єктивної й обґрунтованої політичної діяльності на користь довкілля. Критична грамотність є суттєвою для ефективних дій, але вона неможлива, якщо не опирається достатньо міцно на функціональну та культурну екологічну грамотність.

Отже, екологічна класика є важливим чинником формування екологічної грамотності людей. У свою чергу, екологічна грамотність є складним багаторівневим феноменом, структуру якого варто брати до уваги під час розробки екоосвітніх програм і їхнього практичного впровадження.

Очевидно, що залучення екологічної класики потребує вищого, порівняно із традиційними освітніми практиками, рівня міждисциплінарної співпраці та глибшого й гнучкішого підходу до екоосвіти. Разом із тим звернення до неї відкриває нові горизонти для здійснення екоосвіти, урізноманітнення її методів і форм, що дають змогу активно залучити потенціал гуманітарних знань і гуманітарії загалом.

Як практичні рекомендації можна висловити такі побажання: 1) створення списку екологічної класики українських та зарубіжних авторів, який відповідав

би освітнім цілям України; 2) розробки освітніх програм для включення в освітній процес на всіх рівнях. Виконання цих завдань мають передувати відповідні міждисциплінарні дослідження екоосвітнього потенціалу української літератури.

Література

1. Борхес Х.Л. По поводу классиков : соч. в 3 т. / Х.Л. Борхес. – Рига : Полярис, 1994. – Т. 2. – 1994. – С. 156–158.
2. Габермас Ю. Постметафізичне мислення / Ю. Габермас ; пер. з нім. В. Купліна. – К. : Дух і Літера, 2011. – 280 с.
3. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер ; пер. с нем. ; общ. ред. и вступ. ст. Б.Н. Бессонова. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
4. Федорів У.М. Літературний канон як феномен літературної пам'яті / У.М. Федорів // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Т. 80. – Вип. 67 «Філологія. Літературознавство». – С. 6–9.
5. Bell M. An Invitation to Environmental Sociology / M. Bell. – California : Pine Forge Press, 1998. – 342 p.
6. Developing Environmental Awareness through Literature and Media Education: Curriculum Development in the Context of Teachers' Practice / Keith Bishop, Alan Reid, & Andrew Stables, University of Bath, UK; Marina Lencastre & Steven Stoer, University of Oporto, Portugal; Ronald Soetaert, University of Ghent, Belgium (With contributing material developed by teachers in schools in England, Belgium & Portugal.) [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.cultureeducation.ugent.be/files/Developing_Environmental_Awareness_through_Literature_and_Media_Education.PDF.
7. Griswold E. How 'Silent Spring' Ignited the Environmental Movement / E. Griswold // The New York Times Magazine. – Sept. 21, 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nytimes.com/2012/09/23/magazine/how-silent-spring-ignited-the-environmental-movement.html?pagewanted=all>.
8. Meador R. 25 classics of environmental writing to help with your summer reading list / R. Meador [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minnpost.com/earth-journal/2013/07/25-classics-environmental-writing-help-your-summer-reading-list>.
9. Primack R.B. Primer of Conservation Biology / R.B. Primack. – Massachusetts : Sinauer Associated Ins., 1995. – 277 p.
10. Rachel Carson and Her Book That Changed the World [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rif.org/documents/us/Rachel_Carson.pdf.

Анотація

Філяніна Н. М. Екологічна класика й екологічна грамотність. – Стаття.

У статті розглядається феномен екологічної класики, аналізуються підходи до її визначення, окреслюється її екоосвітній потенціал. Підставою для виокремлення екологічної класики є запропоноване Х.-Г. Гадамером визначення класичної літератури (класичних творів) як сталої величини, що слугує взірцем для всіх наступних поколінь. Екологічна класика є чинником формування екологічної грамотності людей. Екологічна грамотність є складним багаторівневим феноменом, структуру якого варто враховувати під час розробки екоосвітніх програм і їхнього практичного впровадження.

Ключові слова: екоосвіта, екологічна класика, екологічна грамотність, канон.

Аннотация

Филянина Н. Н. Экологическая классика и экологическая грамотность. – Статья.

В статье рассматривается феномен экологической классики, анализируются подходы к ее определению, очерчивается ее экообразовательный потенциал. Основанием для выделения экологической классики является предложенное Х.-Г. Гадамером определение классической литературы (классических произведений) как постоянной величины, служащей образцом для всей последующих поколений. Экологическая классика является фактором формирования экологической грамотности людей. Экологическая грамотность является сложным, многоуровневым феноменом, структуру которого следует учитывать при разработке экообразовательных программ и их практическом внедрении.

Ключевые слова: экообразование, экологическая классика, экологическая грамотность, канон.

Summary

Filyanina N. M. Environmental classics and environmental literacy. – Article.

The phenomenon of environmental classics, approaches to its definition, and its educational potential are considered in the article. Gadamer's definition of classics (classical works) as a value which serves as an example to all future generations is considered as a reason for separation of environmental classics. Environmental classics are a factor of formation of environmental literacy. Environmental literacy is a complex multi-level phenomenon, which structure should be taken into account in development of programs on environmental education and their practical implementation.

Key words: environmental education, environmental classics, environmental literacy, canon.